

Ramil Əliyev, Şakir Albəlev
AMEA-nın Folklor İnstitutu (Azərbaycan)

AZƏRBAYCAN FOLKLORŞÜNASLIĞINA DƏYƏRLİ TÖHFƏ

Açar sözlər: Azərbaycan folkloru, qədim dövr, orta əsrlər və yeni dövr, Azad Nəbiyev, kiçik janrlar, epos, dastan, meydan tamaşaları, oyun, nəğmələr

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra bir çox sahələrdə köklü dəyişikliklər baş verdi. Bu dəyişikliklər ictimai həyatın bütün sahələrini – siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni həyatı əhatə etdi. Cəmiyyətdə baş verən proseslər sovetlər dövründəkindən tamamilə fərqli məcraya və istiqamətə yönəldi. Sovetlər dönəmində qaranlıq qalmış bir çox məsələlər açılmağa, obyektiv və subyektiv səbəblərlə bağlı xalqa təqdim edilmiş çoxsaylı konsepsiyalara, ideyalara yenidən baxılmağa, həqiqətlər üzə çıxmağa başladı. Belə bir şəraitdə təbii ki, ictimai və humanitar elmlər üzərinə daha böyük məsuliyyət düşürdü. Çünki xalqın tarixi yaddaşı, mənəvi-əxlaqi dəyərləri milli düşüncə ilə əlaqəsi olmayan problemlərin kölgəsində tamam itib-batmışdı. Odur ki, istər ictimai, istərsə də başqa humanitar elm sahələri müstəqillik dönəmində qarşıda duran məsələlərə tamamilə yeni mövqedən qayıtmalı, obyektivlik naminə bir çox milli həqiqətləri aşkar etməli idilər. Belə bir vəziyyətdə xalq təfəkküründən gələn, onun neçə minillik duyğu və düşüncələrini yüksək poetik dəyərlərdə əks etdirən, milli kimliyi və mənliyi müəyyənləşdirən, müxtəlif üslublu, çoxsaylı folklor yaradıcılığımızı öyrənən folklorşünaslıq elminin də yeni baxışlara və yanaşmalara böyük ehtiyacı vardı.

Ümummillə liderimiz ulu öndər Heydər Əliyev bu problemin vacibliyini, nə qədər önəmli olduğunu, xüsusilə milli-mənəvi dəyərlərimizin öyrənilməsinin əhəmiyyətini “Kitabi-Dədə Qorqud”un 1300 illik yubileyi ilə bağlı müşavirələrdəki çıxışlarında, eləcə də ondan əvvəlki və sonrakı məruzələrində dönə-dönə xatırlatmışdır. Bu uzaqgörənliyin nəticələri artıq bu gün öz bəhrəsini verməkdədir. İndi Azərbaycan alimlərinin yeni istiqamətdə, müstəqillik dönəmində hazırlanmış monoqrafik tədqiqatları, dərslik, dərs vəsaiti və toplama işləri bir-birinin ardınca işıq üzə görünür. Bunlar içərisində AMEA-nın müxbir üzvü, Bakı Dövlət Universitetinin folklor kafedrasının müdiri, filologiya elmləri doktoru, Respublikanın əməkdar müəllimi, professor Azad Nəbiyevin uzunmüddətli elmi və pedaqoji fəaliyyətinin nəticəsi olan iki cildlik “Azərbaycan xalq ədəbiyyatı” dərsliyi Azərbaycan folklorşünaslığının müstəqillik illərində əldə etdiyi ən mühüm nailiyyətlərindən biri kimi diqqəti cəlb edir. (Bax: Azad Nəbiyev “Azərbaycan xalq ədəbiyyatı”, I kitab, “Çıraq” nəşriyyatı, 2009, 638s. II kitab, Bakı, “Elm”, 2006, 647s.) Dərsliyin hər iki kitabı akademik Bəkir Nəbiyevin ümumi redaktorluğu ilə nəşr edilmişdir.

Azərbaycan xalq ədəbiyyatının bir çox mühüm nəzəri məsələlərini və əksər janrlarını əhatə edən dərsliyin araya-ərsəyə gəlməsi çox mühüm elmi və praktiki əhəmiyyətə malik olub Azərbaycan folklorşünaslığında yeni hadisədir. Kitabın yaranmasının ilkin səbəblərindən biri ali məktəblərimizdə folklorşünaslıq elminin müasir səviyyəsini özündə əks etdirən yeni dərsliyə ehtiyacla bağlı olmuşdur. Müəllifin yeni dərsliyi nəşrə hazırlayarkən belə çətin işin öhdəsindən

yüksək səviyyədə gəlməsinin başlıca səbəbi onun üç mühüm keyfiyyətindən – yüksək vətəndaşlıq ləyaqətindən, ciddi alimlik məsuliyyətindən və bir də pedaqoji fəaliyyət təcrübəsinin zənginliyindən irəli gəlir.

Müəllifin “Bibliografik göstəricisi”nə nəzər saldıqda aydın olur ki, dərslinin yazılmasını onun əlinə qələm alıb sadəcə olaraq “dərslük yazmaq” həvəsi kimi dəyərləndirmək olmaz. Azad Nəbiyev dərslini yazana qədər xalq ədəbiyyatımızın müxtəlif nəzəri problemlərini və yeni toplanan materiallarını əhatə edən 50-dən artıq kitabın, yüzlərlə elmi məqalənin müəllifi olmuşdur. Bütün çətinliklərə baxmayaraq uzun illər Azərbaycanın müxtəlif regionlarının, eləcə də bir çox türk ellərinin folklor nümunələrini yazıya alarkən peşəkar söz ustaları, informatorlarla təmasda olmuş, topladığı materialların müəyyən qismini qruplaşdıraraq nəşr etdirmişdir. Hər cildinin həcmi yeddi yüz səhifəyə yaxın olan dərslinin meydana gəlməsində həmin materiallar təbii ki yeni qaynaqlar kimi dəyərləndirilməli, folklorumuzun bir çox mühüm nəzəri məsələlərinə aydınlıq gətirilməliydi.

Kitabın yaranmasının başlıca səbəbi isə təbii ki, ali məktəblərimizdə folklorşünaslıq elminin müasir səviyyəsini özündə əks etdirən təzə proqram əsasında yazılmış dərsliyə ehtiyacla bağlı olmuşdur.

Yeni dərslük Avropa dərslükləri standartları prinsiplərinə uyğun olaraq hazırlanmışdır. Bu isə tələbəyə ən müasir nəzəri bilikləri konkret məlumatlar və elmi qaynaqlar, eləcə də zəngin praktiki nümunələr əsasında mənimsətməyə imkan verir, tələbənin əlavə yardımçı ədəbiyyat axtarmasına ehtiyac qalmır. 8 bölmədən və iki kitabdan ibarət olan dərslinin hər bir bölməsi yüksək nəzəri səviyyədə yazılmış və müasir elmi-informatik məlumatlarla zəngindir. Bütövlükdə isə dərslük dünya folklor irsi, mifologiya, Azərbaycan folkloru, onun janr sistemi, eposçuluq ənənəsi, xalq nəsi nümunələri, dastan yaradıcılığı, mərasim folkloru, milli bayramlar, aşıq yaradıcılığı və aşıq məktəbləri, ədəbi üslublar, onların janr törəmələri barədə ətraflı məlumat verir.

Birinci kitabda folklor irsi haqqında müxtəsər elmi-nəzəri xülasədən sonra şifahi yaradıcılığımızın erkən qaynaqları barədə danışılır. Burada tariximizin ən qədim dövrlərinə səyahət edilir, türk tayfalarının bugünkü Azərbaycan ərazilərində məskunlaşma tarixi ilə bağlı məsələlərə toxunulur. Müəllif tarixi faktlara söykənərək belə bir mülahizə irəli sürür ki, “Midiya, Alban və Arran dövlətlərinin əraziləri türk tayfalarının yaşadığı qədim məskənlərdən biri olmuşdur”. Dərslinin birinci kitabının dəyərli cəhətləri içərisində müəllifin dünya və Azərbaycan mifologiyası barəsindəki təhlilləri öz elmi əhəmiyyəti ilə diqqəti cəlb edir. Burada haqlı olaraq göstərilir ki, milli şifahi yaradıcılığımız heç də bəzən iddia edildiyi kimi bir neçə əmək, yaxud mərasim nəğməsindən deyil, dünyanın mənzərəsini bütöv şəkildə dərk etməyə imkan verən erkən bədii parodiyalardan və mifologiyadan başlayır. Azərbaycan mifologiyasını ümumtürk mifologiyasının tərkib hissəsi kimi götürən müəllif onun özünəməxsusluqlarından, Zərdüşt və islam mifologiyası qaynaqları ilə bağlılığından danışmağı da zəruri hesab edir. Burada Azərbaycan mifologiyasının struktur sxemi, qədim türk panteonu və onun Azərbaycan mifologiyasında yeni panteon yaratması, mifologiyamızda kultlar və zoomorfik obrazlar məsələləri ilə yanaşı, onun təsnifi problemlərinin şərhinə də yer verilmişdir.

Birinci kitabda folklorun indiyədək öyrənilməmiş bir çox nəzəri məsələlərinə kifayət qədər aydınlıq gətirilir. Üslub və janr, kiçik janr, mərasimlər, xüsusilə, Novruz bayramı, çərşənbə şənlikləri, bayram nəğmələri, rituallar, adət-ənənələr, meydan tamaşaları barədə geniş bəhs olunur. Dərslükdə ilk dəfə olaraq Azərbaycan ağız ədəbiyyatının dövrləşdirilməsi, hər bir dövrdə

meydana gələn folklor nümunələrinin özünəməxsusluqlarının təhlili oxucunu razı salır. Müəllif milli folklor yaradıcılığımızı belə dövrləşdirir:

- Qədim dövr, b.e.əvvəl X yüzillikdən başlayıb, bizim eranın XII yüzilliyinə qədərki yaradıcılıq mərhələsi, bizim eranın XII – XVII yüzilliklərini əhatə edən orta əsrlər dövrü, sonuncusu isə XVIII-XX əsrləri əhatə edən yeni dövr yaradıcılıq mərhələsi;

Birinci kitabda ən qədim dövrlərdən XII yüzilliyə qədərki qədim dövr folklor yaradıcılığı barədə geniş danışılır. İlk folklor janrları, onların poetik strukturu, ölçü və qəlibləri, janrlaşma prosesi barədə ətraflı söz açılır. Burada xalq yaradıcılığında ədəbi növ və üslub anlayışlarına aydınlıq gətirildikdən sonra müəllif haqlı olaraq göstərir ki, folklor yaradıcılığında növ hələ formalaşmadığından, lirik, dramatik və peşəkar ifanı üslublara uyğun olaraq lirik, dramatik və epik üslublar kimi sıralamaq daha doğrudur. Burada şifahi şeirin 7 hecaya qədərki mərhələsi faktiki materiallar əsasında izlənilir. Azərbaycan folklorunda dramatik və epik üslubun ilkin törəmələri – meydan tamaşaları və onların müxtəlif tiplərinin epik üslubun formalaşmasında mühüm nüfuzedici təsirə malik olması, qədim türk dastanları, onların nağılcılığın və dastan yaradıcılığının formalaşmasındakı rolu geniş şərh edilir. Birinci kitabda ilk dəfə olaraq ozan sənətinin yaranma və formalaşma istiqamətləri “Qaraqoğlu” və “Kitabi-Dədə Qorqud” materialları əsasında şərh edilir, oğuz eposçuluğunun tarixi bir sıra yeni faktlar və nəzəri mülahizələrlə zənginləşdirilir.

Müəllif doğru olaraq xalq oyunları və uşaq folkloru yaradıcılıq sahələrini qədim dövr folklor yaradıcılığı mərhələsinə daxil edir və onları yeni təsnifat qrupunda təhlil edir. Dərslinin dəyərli məziyyətləri içərisində folklor ədəbiyyatında ilk dəfə iqtisadi münasibətlərin bədii ifadəsi olan bazar folklorunun tədqiqatına daxil edilməsi xüsusilə vurğulanmalıdır.

Qədim dövr folklor yaradıcılığı bölməsi müəllifin şifahi ədəbiyyatda yeni sənətkarlıq qəliblərinin yaranması və yeddihecalı poetik ölçü qəlibinin formalaşmasının şərhini ilə yekunlaşır. Əsərdə folklorumuzun yaranma qaynaqlarının önə çəkilməsi zamanı müəllifin Azərbaycançılığın meydana gəlməsi və folklorumuzda bu ənənənin tarixi əsasları barədəki mülahizələri yeni və orijinaldır. Müəllif göstərir ki, Azərbaycan folkloru və onun ilkin bədii nümunələri bu ərazinin aborigenləri tərəfindən yaranmış, erkən Azərbaycançılıq qaynağında formalaşmış və sonrakı dövrlərdə həmin səmtdə yüksələn xətt üzrə inkişaf etmişdir. Müəllif göstərir ki, bu “ərazilərin daha əvvəlki sakinləri – kutilərin, lulibilərin, hurritlərin və başqalarının qaynayıb-qarışma prosesi başlamışdır ki, nəticədə bizim eradan qabaq axırıncı yüzillikdə sonradan Azərbaycan adını almış super etnos formalaşmışdır”. Yeni super etnosun formalaşdığı mədəni-kulturoloji vahidlər heç bir assimilyasiya prosesinə uğramadan tarixən özlərinə məxsus ərazidə azərbaycanlıları və onlara məxsus yüksək estetik düşüncəni – azərbaycançılığı bərqərar etmişdir. Elə buna görə də bu gün Azərbaycan danışq dilinin tarixi bizim eranın II-III yüzilliklərinə gedib çıxır. Müəllif elə bu istiqamətdə orta əsrlərdən yaranıb bizə gələn folklor sənətinin mənşəyi, janr xüsusiyyətləri, çağdaş mərhələdəki yaradıcılıq durumunu ümumiləşdirərək onlarla bağlı silsilə problemlərə aydınlıq gətirir. Aşıq yaradıcılığının başlıca xüsusiyyətləri barədə günümüz üçün aktual olan bir sıra məsələlərə şərh verdikdən sonra 4 aşıq məktəbi – Anadolu, Şirvan, Təbriz və Göyçə aşıq məktəbləri aşıq yaradıcılığı materialları kontekstində təhlil edilir. İlk öncə qeyd etmək gərəkdir ki, aşıq yaradıcılığının məktəblər əsasında kompleks halda tədqiqi professor A.Nəbiyevin folklorşünaslığa gətirdiyi yeniliklərdən biridir. Bu tədqiqat metodu aşıq yaradıcılığının genezisini, inkişafını və sənətkarlıq məsələlərini müqayisəli şəkildə öyrənməyə, bir sıra tarixi həqi-

qətləri aşkarlamağa yeni imkanlar açır. Məsələn, müəllif tarixi mənbələrdən və faktlardan çıxış edərək aşiq şeiri tarixini XVI əsrdə yaşamış Qurbanidən deyil, XIII əsrin böyük sənətkarı Molla Qasımdan başlamaqla həm də Şirvan aşiq şeirinin müxtəlif dövrlərdəki inkişaf yolunu və yüksəlişini bərpa edir. Aşiq mühitləri və məktəbləri anlayışlarına aydınlıq gətirir. Məktəbləri və mühitləri bir-birindən fərqləndirən cəhətləri açıqlayır, aşiq sənətinin tarixi yüksəlişində onların rolunu dəyərləndirir. Anadolu aşiq məktəbinin yaranması, burada formalaşan xalq şeirinin aşiq yaradıcılığının yüksəlişinə təsirini önə çəkir. Bütün bunlar isə tədqiqatçı alimin təkcə aşiq yaradıcılığına gətirdiyi yeni mülahizələri kimi yox, həm də bütövlükdə folklorşünaslığımızın səmərəli yüksəlişi, onun dünya standartları səviyyəsində araşdırılmasının nəticəsi kimi dəyərləndirilməlidir.

Təsadüfi deyildir ki, uzun illərdən bəri ayrı-ayrı sənətkarların yaradıcılığı və müxtəlif dövrlərin aşiq ənənələri bir-birindən ayrı, rabitəsiz şəkildə araşdırılmışdır. İndiki mərhələdə isə aşiq sənətinin mühitlər və məktəblər, onların bütün özəllikləri – üslubi müxtəlifliyi, sənətkarlığı, ifa repertuarı və s. baxımından sistemli şəkildə öyrənilməsinin vacibliyinin gündəmə gətirilməsi nəzəri fikirdə mühüm irəliləyişdir.

İkinci kitabda XIII yüzillikdən başlayaraq günümüze qədərki aşiq yaradıcılığının yüksəlişi ardıcılıqla şərh edilmiş və bir çox ustad sənətkarların yaşam tarixləri dəqiqləşdirilmişdir. Müəllif ilk dəfə olaraq Anadolu aşiq məktəbini erkən sənət qaynağı kimi təqdim etmiş, Yunis İmrənin şəxsində yaranan qüdrətli sənət və yaradıcılıq məktəbinin sonrakı aşiq məktəblərinin formalaşmasındakı rolu və təsiri barədə dəyərli məlumat vermişdir. İstər Təbriz, istərsə də Göyçə aşiq məktəblərinin təşəkkülü, bu məktəblərin ayrı-ayrı nümayəndələrinin sənətkarlığının inkişaf səviyyəsi, aşiq şeiri və dastan yaradıcılığının formalaşmasındakı xidmətləri kifayət qədər geniş şərh olunmuş, tarixən onlarla bağlı yol verilmiş bir sıra dəqiqləşdirilmişdir. Bu baxımdan Aşiq Abdulla, Xəstə Qasım və başqaları ilə bağlı dürüstləşdirmələr önəmlidir. Tədqiqat işində Göyçə məktəbinin formalaşmasında Ələsgər ocağının tarixi rolu ilk dəfə olaraq nəzəri fikrə gətirilmiş, Aşiq Ələsgərin şəxsində Göyçədə aşiq yaradıcılığının məktəb səviyyəsinə yüksəlişi önə çəkilmiş, aşiq şeiri şəkillərinin sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin açıqlanması ilə aşiq şeirini öyrənənlərə düzgün istiqamət verilmişdir.

Aşiq sənətinin bu kimi sistemli təhlili onu dünya xalqlarının qorunan mədəni sərvətlərindən biri kimi dünyada daha geniş tanıtmağa şübhəsiz ki, yeni imkanlar açır, bu sənətin bütün dəyərləri ilə araşdırılmasının vacibliyini göstərir.

Müəllifin əsərdə irəli sürdüyü çox mülahizələri folklor tariximizin müəyyən məsələlərinə yenidən yanaşmağın vacibliyini göstərdiyi kimi bir sıra mövcud baxışların dürüstləşdirilməsinə də ehtiyacın olduğunu, folklorumuzun müəyyən “ağ ləkələr”dən təmizlənməsinin zəruriliyini də göstərir. Bu baxımdan professorun ağız ədəbiyyatımızın mənşəyi, dövrləşdirilməsi, janr sisteminin formalaşması barəsindəki mülahizələri folklorumuzun zəngin ənənələrinin, özünəməxsusluqlarının bütün çoxcəhətliliyi ilə açıqlanma imkanlarını reallaşdırır. Aşiq sənətinin mənşəyi, orta əsrlərdəki inkişaf xüsusiyyətləri, müxtəlif dövrlərdə formalaşan yaradıcılıq ənənələrinə baxışları öz yeniliyi və orijinallığı ilə oxucunu düşündürür.

Dərsləkdə ozan sənəti, onun təkamülü və formalaşması, süqutu və öz yerini yeni peşəkar ifaçılıq institutu olan aşiq yaradıcılığına verməsi zəngin tarixi faktlar əsasında açıqlanır. Ozan sənətinin mərhələli inkişafı isə “Qaraqözlü” və “Kitabi-Dədə Qorqud” materialları əsasında şərh edilir ki, bunlar da öz nəzəri dolğunluğu ilə seçilir.

Birinci kitabın yenilikləri içərisində uşaq folkloru ilə bağlı mülahizələrin orijinallığını da qeyd etmək vacibdir. Professorun fikrincə uşaq folkloru qədim dövr yaradıcılıq silsiləsindən olub, ibtidai insanın dünyanı dərk etməsinin başlanğıc mərhələsində yaranan bədii dəyərlərdəndir. İnsan inkişaf edərək şüurlu fəaliyyətə daha geniş ölçülərdə yiyələndikcə, yeni yaradıcılıq ənənələrinə sahib olduqca bu nümunələr onun yaddaşından silinməmiş, yeni nəslin – körpələrin və uşaqların təbiət və ətraf mühit, eləcə də dünyanın dərk barəsindəki ilkin təsəvvürlərini əks etdirən nümunələr kimi xalq arasında yaşamış, onların zehni, yaddaşını möhkəmləndirən, nitqini inkişaf etdirən bədii dəyərlər kimi yayılıb genişlənməmişdir. Birinci kitab şifahi nitqdə iqtisadi münasibətlərin erkən nümunələrini – bazar folkloru bədii dəyərlərini əks etdirən folklor vahidlərinin təhlili və poetik düşüncədə yeddihecalı şeirə keçid prosesinin şərhini ilə yekunlaşır.

Dərslinin birinci kitabında olduğu kimi, ikincisində də folklor tarixinin dövrləri və problemləri 4 yeni bölmədə sistemli təhlilə çəkilir.

Aşırıq yaradıcılığını əhatə edən birinci bölmədə lirik üslubun, aşırıq məktəblərinin özünəməxsusluqları barədə zəngin məlumatdan sonra növbəti bölmədə folklorşünaslıqda ilk dəfə olaraq dramatik üslubun janr tərkibinin yeni və maraqlı təsnifi əsasında meydan tamaşalarının janr yüksəlişi nümunələri barədə məlumat verilir. Müəllif xalq dramalarının aşağıdakı təsnifat qrupu üzrə təhlilini verir. Folklorşünaslıqda ictimai məzmunlu və ailə-məişət dramaları barədə müəyyən tədqiqatlar aparılsa da, faciəvi, komik və dini dramaların tədqiqinə çox az təsadüf edilir. Bu ağır işi üzərinə götürən müəllif dramatik üslubun təsnifi fonunda xalq dramalarının mükəmməl elmi-nəzəri xülasəsini verir.

İkinci kitabın üçüncü bölməsi Azərbaycan xalq nəsrinin janr sisteminin təhlilini əhatə edir. Azad Nəbiyev epik üslubun mənşəyini diqqət mərkəzinə çəkmək üçün peşəkar təhkiyənin törənişi və yüksəlişi məsələlərini nəzərdən keçirir, onun xalq nəsrinə məxsus özəlliklərini açıqlayır. Müxtəlif dövrlərdə ayrı-ayrı tədqiqatçıların “tarixi gerçəkliklə bağlı janrlar”, yaxud uzun illər mif, əfsanə, rəvayət, nağıl, bəzən əhvalat və ya dastan adlandırılan bu folklor nümunələrinin hamısına məxsus təhkiyəçilik dəyərlərini ümumiləşdirir və onların hamısını uğurlu bir ad – “Xalq nəsrini nümunələri” adı altında təqdim edir. Xalq nəsrini nümunələrinin təhlilinə keçməzdən əvvəl onun mənşə məsələsini önə çəkir. Yeri gəlmişkən xatırlatmaq lazımdır ki, Azərbaycan xalq nəsrinin qaynağı indiyədək folklorşünaslığın demək olar ki, diqqətindən kənar qalmışdı. Ən yaxşı halda milli xalq nəğmələrinin mənşəyini “Kəlilə və Dimnə”, “Min bir gecə” və b. qaynaqlarda axtarmışlar. Dünyəvi nağıl süjetlərinin Azərbaycan peşəkar nağılçılığına transferi təbii ki, tarixən mövcud olmuşdur. Ancaq bu prosesi mənşə dəyəri ilə eyniləşdirmək olmaz. Bütün bu mülahizələri dürüstləşdirmək üçün folklorşünas alim diqqəti qədim türk yazılı abidələrinə yönəldir. Müəllif yazır: “Məlumdur ki, qədim türk şeiri kimi, nəsrini də ilk öncə şifahi yaradıcılıq mərhələsi keçmiş, onu yaradanların şifahi düşüncəsi kimi bir tale yaşamış, müəyyən mərasim və hadisələrlə bağlı daş kitabələrə həkk edilmişdir. Müəllif öz qənaətini belə bir mövcud mülahizə ilə tamamlayır ki, “.qədim türk şifahi nəsrinin şah əsərləri Göytürk imperiyasının son dövrlərində - VII əsrin sonu, VIII əsrin ilk onilliklərində Orxon çayı hövzəsində “bəngü daşlara” (əbədi daşlara) həkk edilmiş kitabələrdir. Qədim türk (run) əlifbası ilə yazılmış həmin kitabələrdən tarix etibarilə birincisi Ongin (VII əsrin 80-ci illərinin sonu, 90-cı illərinin əvvəli), ikincisi Tonyukuk (VIII əsrin ilk onilliyinin sonu, ikinci onilliyinin əvvəlləri), üçüncüsü Gültigin, dördüncüsü isə Bilgəxaqandır.” Müəllif ondan sonra bu abidələrdə qorunub saxlanılan yas mərasimi elementlərinin təhkiyə üslubu, şifahi mətnin yazıya alınma üslubu göstəricilərinin bu abidələrin xalq

nəsrilə bağlılığını təsdiqlədiyini göstərir. Bu bölmədə müəllif xalq nəsrilə üslubunu özündə qoruyub saxlayan mif, əfsanə, rəvayət, lətifə və nağılları yeni istiqamətdə təhlil edir.

İkinci kitabın nəzəri cəhətdən yeni mülahizələrlə zəngin bölmələr içərisində dastan yaradıcılığını əhatə edən dördüncü bölmədə eposçuluqla bağlı məsələlərə yeni baxışlar əks olunduğu kimi, beşinci bölmənin əhəmiyyətini də xüsusilə qeyd etmək lazımdır. “Eposçuluğa yeni qayıdış” başlığı altında verilmiş bu bölmədə müəllif orta əsrlərin folklorunda aşiq repertuarında baş verən yeni dəyişikliklərin ictimai-siyasi əsaslarına geniş açıqlama verdikdən sonra eposçuluq ənənələrinin bərpası nəticəsində qəhrəmanlıq nəğmə, əhvalat və süjetlərinin repertuara yeni qayıdışının özəlliklərini açıqlayır və bütün bölməni “Koroğlu” eposunun yaranması, versiya və variantlara ayrılması problemlərinə həsr edir. Burada eposla bağlı bir sıra yeni nəzəri baxışlar öz əksini tapmışdır. Müəllifə görə, süjetin yaranma kökündə orta əsrlərdə baş verən tarixi hadisələr dayanmışdı. Ayrı-ayrı dastanlar və dastançı məktəbləri süjetin müxtəlif variant və versiyalarının formalaşmasında bir sıra dünya qəhrəmanlıq süjet, əfsanə və mifoloji dəyərlərindən, sehri təsəvvürlərdən istifadə edərək süjeti tarixi həqiqətlərdən uzaqlaşdırmağa cəhd etsələr də, ana süjet tarixi folklor çevrəsində qalıb, silsilə variantlar yarada bilmişdi.

Kitabın dördüncü bölməsi isə bütövlükdə dastan yaradıcılığı məsələlərini əks etdirir. Burada ilk öncə dastanlar üç qrupa: qəhrəmanlıq, məhəbbət və ənənəvi süjetlər əsasında yaranan dastanlar kimi üç qrupa bölünür və hər biri ayrı-ayrılıqda müxtəlif təsnifat qrupları üzrə təhlil edilir.

Müəllif ilk öncə qəhrəmanlıq dastanlarının indiyədək məlum təsnifatını bir qədər dəqiqləşdirir, bu təsnifatı daha real toplama və nəsr mətnləri üzərində aparmağın vacibliyindən çıxış edərək problemə müəyyən aydınlıq gətirir. İkinci təsnifat qrupunda verilən məhəbbət dastanlarının bölgüsündə də əldə olan nəsr nümunələrindən çıxış edərək onları nağıl motivləri əsasında yaranan dastanlar, adi məhəbbət dastanları, avtobioqrafik dastanlar kimi qruplaşdırır. Müəllif göstərir ki, avtobioqrafik dastanlar da iki yerə - aşiq-məşuq dastanlarına və butaalma yolu ilə yaranan nümunələrə bölünür. A.Nəbiyev tacir-zadəqan həyatının təsviri ilə bağlı dastanları və yazılı ədəbiyyatdan gəlmə süjetlərin kompozisiya quruluşundakı oxşarlığı əsas götürərək “Tacir-zadəqan həyatı və yazılı ədəbiyyatdan gəlmə dastanlar” qrupunu təqdim edir. Müəllifə görə, asrtal dastan yoxdur. Ayrı-ayrı qəhrəman adlarının, səma cisimləri adları ilə eyniliyindən çıxış edib məhəbbət dastanlarını astral təsəvvürlərlə bağlamaq kifayət qədər inandırıcı səslənmir.

Tədqiqatçı alim məhəbbət dastanlarının “Ailə-əxlaq dastanları” bölgüsünü də “Ənənəvi süjetlər əsasında yaranan dastanlar” kimi təqdim edir. Həqiqətən də istər qəhrəmanlıq, istərsə də məhəbbət dastanlarının ailə-əxlaq məsələlərindən kənar qaldığını söyləmək olmaz. Çünki ən böyük qəhrəmanlıq müəllifə görə, yüksək əxlaqi dəyər olduğu kimi, ailə daxilindəki, yaxud iki şəxs arasındakı dərin, təmiz və saf məhəbbət də ülvə-əxlaqi keyfiyyətdir. Müəllif haqlı olaraq qeyd edir ki, bu dastanlar ənənəvi süjetlər əsasında yarandığından və bir çoxu dünyəvi süjet olub aşiq repertuarında milli koloritə uyğun olaraq yenidən işləndiyindən onları elə öz adı ilə “Ənənəvi süjetlər əsasında yaranan dastanlar” kimi qruplaşdırmaq daha doğru olardı.

Dərsliyin son bölməsi yeni dövr folklor yaradıcılığı problemlərini əhatə edir. Dövrün aşiq repertuarı barədə müxtəsər məlumatdan sonra burada ilk dəfə olaraq xanlıqlar dövrü folklor yaradıcılığı barədə söz açılır. “İbrahim xan”, “Cavad xan”, “Fətəli xan”la bağlı xalq arasında yayılan nəğmə, süjet, əhvalat və dastanlar xatırlanır, onların toplanılıb üzə çıxarılmasının vacibliyi göstərilir.

Müxtəlif qaçaq nəğmə və dastanlarının yaranmasını yeni dövrün yeni dastan yaradıcılığı

kimi verir. “Molla Nur”, “Qaçaq Nəbi”, “Qaçaq Kərəm” dastanlarını ətraflı təhlil edir və bir sıra başqa qəhrəmanlıq süjetlərini və nəğmələrini xatırladır. Bu bölmədə ilk dəfə olaraq yeni dövrün şəhər folkloru nümunələri barədə məlumat verilir, müəllifin inqilabi dastanlar adlandırdığı “Səttar xan”, “Nəriman” və “Qatır Məmməd” dastanları yığcam xülasə olunur.

Folklorşünas alim əsərini Sovet dövrü folklor yaradıcılığının təsnifi və hər bir təsnifat qrupunun təhlili ilə tamamlayır və müstəqillik dövründə yaranan yeni ənənələrin yüksələn xətt üzrə inkişafını ümumiləşdirir.

Onu da qeyd etmək vacibdir ki, təqdim edilən dərslik təkcə ali məktəb dərslisi kimi deyil, Azərbaycan folklorunun mükəmməl və müxtəsər tarixi kimi də əhəmiyyətli olub, oxucunu folklorumuzun çoxəsrlik inkişaf tarixini ardıcılıqla izləməyə imkan verir.

Bütövlükdə götürdükdə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, Bakı Dövlət Universitetinin Folklor kafedrasının müdiri, professor Azad Nəbiyevin “Azərbaycan xalq ədəbiyyatı” adlı iki kitabdan ibarət dərslisi təkcə müəllifin böyük elmi-pedaqoji uğuru kimi yox, Azərbaycan folklorşünaslığının müstəqillik illərində əldə etdiyi ən son nailiyyətlərin yekunu kimi dəyərli və əhəmiyyətlidir.

Рамиль Алиев, Шакир Албалыев
Институт Фольклора НАН Азербайджана (Азербайджан)

ДОСТОЙНЫЙ ВКЛАД В АЗЕРБАЙДЖАНСКУЮ ФОЛЬКЛОРИСТИКУ

РЕЗЮМЕ

В статье оценивается состоящий из двух томов учебник Азада Набиева «Азербайджанская устная литература как большой успех автора. Всесторонне анализируется этот учебник, охватывающий все стили и жанры азербайджанского фольклора, историю нашей фольклористики, отмечается его важность, как итог последних достижений, сделанных фольклористикой за годы независимости.

Ключевые слова: азербайджанский фольклор, древний период, средние века и новый период, Азад Набиев, малые жанры, эпос, дастан, площадные представления, игры, песни.

Aliyev R., Abdullayev Sh.
Azerbaijan National Academy of Sciences
Institute of Folklore (Azerbaijan)

VALUABLE CONTRIBUTION TO AZERBAIJAN FOLKLORE STUDIES

SUMMARY

In the article the author of the textbook “Azerbaijan Folk Literature” in 2 volumes is evaluated as Professor A.Nabiyev’s great research-pedagogical achievement. The textbook, which covers all styles, genres and history of Azerbaijan folklore, is widely and thoroughly analysed in this article and is evaluated as a result of the achievements gained during the years of independence.

Key words: Azerbaijan folklore, ancient times, Middle Ages and a New Period, Azad Nabiyev, small genres, epos, saga, out door shows, a game, songs